

INVESTITSIYALAR JALB QILINISHINING YASHIRIN IQTISODIYOT KO'LAMIGA TA'SIRINI MODELLASHTIRISH

Bozorov Abror Anvar o'g'li

Bank -Moliya akademiyasi Loyiha boshqaruvi (Project management) yo'nalishi

Xodjimetov A

BMA prof., f-m.f.d.

Annotatsiya: *Ushbu maqolada bugungi kundagi yashirin iqtisodiyot haqida hamda unga investitsiyalarni jalb qilish borasida so'z boradi.*

Kalit so'zlar: *Iqtisodiyot, yashirin iqtisodiyot, statistika, tizim, ishlab chiqarish, moliya.*

Ma'lumki, yashirin iqtisodiyot iqtisodiyotning kuzatilmaydigan yoki yashiriladigan, noqonuniy asosga ega tarkibiy qismidir. Yashirin iqtisodiyot faoliyat – qonunlar, tartiblarni chetlab o'tgan holda soliqlar va majburiy to'lovlarni to'lamasdan, noqonuniy foyda olishga yoki foydani oshirishga yo'naltirilgan harakatlar majmuasidir. Yashirin iqtisodiyot jamiyatda davlat boshqaruvi shakllanishining dastlabki davrlaridan boshlab mavjud bo'lib, hozirgi vaqtga kelib dunyoning barcha mamlakatlari uchun dolzarb muammoga aylangan. Yashirin iqtisodiyotning rivojlanishi miqyoslari har bir mamlakatning rivojlanish darajasi, undagi ijtimoiy-iqtisodiy holatiga va iqtisodiyotni davlat tomonidan tartibga solish va boshqarish xususiyatlariga bog'liqdir. Shuning uchun har bir mamlakat iqtisodiyotida yashirin iqtisodiyotning o'rni va roli ham turlichadir.

Yashirin iqtisodiyot yoki informal iqtisodiyot — bu davlatning rasmiy statistikalarda aks etmaydigan va soliq to'lovchi tizimdan chetda qolgan iqtisodiy faoliyatlar majmuasidir. U har xil sohalarda, jumladan, ishlab chiqarish, savdo, xizmatlar, qishloq xo'jaligi va boshqa sohalarda uchraydi. Yashirin iqtisodiyotning o'sishi davlatning iqtisodiy siyosatiga, soliq tizimiga va ijtimoiy himoya tizimiga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin. Bugungi kunda yashirin iqtisodiyot ko'plab mamlakatlar uchun muammo bo'lib, u iqtisodiy barqarorlikka tahdid solmoqda. Xususan, rivojlanayotgan mamlakatlarda, shu jumladan O'zbekistonda, bu fenomen keng tarqalgan. Yashirin iqtisodiyotning o'sishi davlatning iqtisodiy siyosati va jamiyatdagi barqarorlikka salbiy ta'sir ko'rsatadi. Shu bois, yashirin iqtisodiyotga qarshi samarali chora-tadbirlarni ishlab chiqish zarurati kundan-kunga ortib bormoqda.

XXI-asrga kelib iqtisodiyotning globallashuvi oqibatida Yashirin iqtisodiyot milliy doiradan chiqib xalqaro darajaga ko'tarildi. Yashirin iqtisodiyot globallashuvi bu bir mamlakatdagi Yashirin iqtisodiyot boshqa mamlakatga ko'chirilishida, nojo'ya biznes ishlari bilan shug'ullanuvchi xalqaro firmalarning paydo bo'lishida ko'rinadi. Bunga misol qilib xalqaro narkobiznesni, yashirin qurol savdosini, ishchi kuchining yashirin migratsiyasini uyushtirishni, offshor zonalar orqali g'ayri qonuniy yo'llar bilan

topilgan pulni "halolab" olish kabilarni ko'rsatish mumkin. Bular xalqaro hamjamiyatga katta xatar tugdiradi. Pulni chet mamlakatga yashirin chiqarib "halolab" olishga qarshi kurash maqsadlarida xalqaro hamjamiyat maxsus tashkilot — Xalqaro moliyaviy harakatlar guruhini tashkil etgan. Yashirin iqtisodiyot miqyosi yashirin iqtisodiy aylanma, ya'ni ruxsat etilmagan tovar va xizmatlarni yaratish va ularni sotish hajmi bilan belgilanadi. Aylanma xufiyona bo'lganidan uning aniq hisobkitobi bo'lmaydi. Buning o'rniga uni taxminan baholash usuli qo'llaniladi. Ayrim hisobkitoblarga ko'ra, o'tgan asr oxirlarida Yer yuzidagi yashirin iqtisodiy aylanma 8 trln. dollarga yoki jahon yalpi mahsulotining 27,5% ga teng bo'lgan. Biroq Ya.i. miqyosi turli mamlakatlarda farqlanadi. Yashirin iqtisodiyot eng rivojlangan mamlakatlarga Lotin Amerikasi va Afrika mamlakatlari kiradi. Mas, 1999- yil Misr va Nigeriyada u yalpi ichki mahsulotning 70% ga teng bo'ldi. Yashirin iqtisodiyot hissasi eng kam bo'lgan mamlakat Osiyoda Yaponiya (1—2%), G'arbiy Yevropada Shveysariya hisoblanadi. MDH mamlakatlarida Yashirin iqtisodiyot darajasi o'rtacha. Dunyoning rivojlangan mamlakatlarida, mas, AQSH va Italiyada Yashirin iqtisodiyotning yalpi ichki mahsulotdagi hissasi tegishli 6,4 va 11,4% ni tashkil etdi.

O'zbekistonda ijtimoiy yo'naltirilgan bozor iqtisodiyotini yaratish boshqa xo'jalik tadbirlari bilan birgalikda mulkchilik munosabatlarida ham katta o'zgarishlarni amalga oshirishni ko'zda tutadi. Iqtisodiy islohotlarni amalga oshirishda shu narsa aniq bo'ldiki, mulkni davlat tasarrufidan chiqarmay turib va xususiyashtirish tadbirlarini o'tkazmay turib bozor iqtisodiyoti sharoitlarida faoliyat yuritish qiyin bo'ladi. Bundan tashqari, ushbu mulkchilik shakllari ko'p bo'lgan sharoitda sarmoyaviy jarayonlar qanday kechishi to'g'risidagi masala ham muhim ahamiyatga ega. Investitsiya loyihalari aksariyat hollarda tashkiliy va ijtimoiy loyihalarni budjet mablag'lari hamda budjetdan tashqari mablag'lar hisobiga moliyalashtiriladi, boshqa turdagi investitsiya loyihalari uchun banklarning kredit resurslaridan foydalaniladi. Bir tomondan tijorat banklarining o'z faoliyatini zarur sharti o'laroq, barqaror iqtisodiy muhit mavjud bo'lishidan manfaatdor, ikkinchi tomondan iqtisodiy rivojlanishning barqarorligi ko'p jihatdan bank tizimining qay darajada ishonchligiga, samarali faoliyat yuritishiga bog'liq. Shu bilan birga, tijorat tuzilmasi hisoblanuvchi alohida bankning manfaatlari risk ehtimoli tug'ilgan darajada bo'lganida ham maksimal foyda olishga qaratilgan holda kredit muassasalari esa qulay sharoitlardagina iqtisodiyotni investitsiyalashda qatnashadilar. Bozor islohotlarini chuqurlashtirish, iqtisodiyotni erkinlashtirish va xususiy mulkchilikni himoya qilishni mustahkamlashga qaratilgan tadbirlarni amalga oshirilishi mamlakatimizda investitsiya muhitini yaxshilash hamda xorijiy sarmoyalarni jalb qilishga ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

Investitsiyalarni jalb qilish iqtisodiy rivojlanishning muhim omillaridan biri hisoblanadi. Hozirgi davrda dunyo iqtisodiyotida barqaror o'sish uchun yangi investitsiyalarni jalb qilish, innovatsiyalarni rivojlantirish va yangi ish o'rinlarini yaratish zarurati muhim ahamiyat ega. Investitsiyalar, o'z navbatida, nafaqat moliyaviy

resurslarni jalb qilishni, balki ularning samarali ishlatilishi va ta'lim, sog'liqni saqlash, infratuzilma va boshqa sohalarda rivojlanish uchun zarur sharoitlar yaratishni ham o'z ichiga oladi. Shuningdek, investitsiya muhitini yaxshilash, xorijiy va mahalliy investorlar uchun qulay sharoitlar yaratish muhimdir. Bu jarayonda davlatning roli juda katta bo'lib, u investitsiya qoidalarini soddalashtirish, soliqlarni kamaytirish va investitsiyalarning xavf-xatarlarini minimallashtirish orqali investitsiya muhitini takomillashtirishga hissa qo'shishi zarur. Investorlar uchun aniq va barqaror qonunchilik bazasi, infratuzilma va xizmatlar ko'rsatishning yuqori darajasi muhim shartdir. Maqolada investitsiyalarni jalb qilishning samarali usullari, investitsiyalarning iqtisodiy o'sishga ta'siri va samaradorligini baholash usullari tahlil qilinadi. Investitsiyalarni jalb qilish jarayoni, mamlakatlar o'rtasida raqobatbardoshlikni oshirishda, yangi texnologiyalarni joriy etishda va iqtisodiy barqarorlikni ta'minlashda muhim ahamiyatga ega. Bularning barchasi, davlatlar uchun global iqtisodiyotda muvaffaqiyat qozonish va rivojlanish strategiyalarini amalga oshirishda muhim rol o'ynaydi. Shunday qilib, investitsiyalarni jalb qilish va ularning samaradorligini oshirish masalalari har bir davlat uchun dolzarb va muhim ahamiyatga ega. Ushbu maqola, shu borada to'g'ri qarorlar qabul qilishda yordam berishi va iqtisodiy rivojlanishni qo'llab-quvvatlashi kutilmoqda. Raqobatbardosh bo'lish va barqaror iqtisodiy o'sishni ta'minlash uchun investitsiyalarning oqilona va maqsadli jalb qilinishi zarur.

Yashirin iqtisodiyotga investitsiya turli yo'llar bilan ta'sir ko'rsatadi, bu ta'sirlar ijobiy ham, salbiy ham bo'lishi mumkin.

Ijobiy ta'sirlar

- Rasmiy iqtisodiyotning o'sishi: Investitsiyalar yangi korxonalarni ochish, ishlab chiqarish hajmini oshirishga yordam beradi, bu orqali iqtisodiyotning rasmiy sektori kengayadi va yashirin iqtisodiyot qatlami kamayadi.

- Yashirin faoliyatni kamaytirish: Investitsiyalar asosan qonuniy faoliyatni rag'batlantiradi, soliq to'lovini oshiradi va shu orqali yashirin iqtisodiyot hajmi qisqaradi.

- Innovatsiyalar va texnologiyalarni joriy etish: Rasmiy sektorga kiritilgan investitsiyalar raqobatbardoshlikni oshiradi, bu esa yashirin iqtisodiyot ishtirokchilarini rasmiy bo'lishga undaydi.

Salbiy ta'sirlar

- Yashirin iqtisodiyotning kengayishi: Ba'zi holatlarda investitsiyalar soliqdan qochish yoki rasmiylashtirish xarajatlarini kamaytirish maqsadida yashirin faoliyat doirasida qoldiriladi yoki yashirish ko'lami ortadi.

- Nazoratning zaifligi: Agar davlat nazorati va huquqiy mexanizmlar yetarli bo'lmasa, investitsiyalar orqali yashirin iqtisodiyot yanada rivojlanishi mumkin.

- Moliyaviy oqimlarning yashirish mexanizmi: Investitsiyalar vujudga kelgan daromadlarni yashirish uchun vosita sifatida ishlatilishi mumkin.

Investitsiyalar yashirin iqtisodiyotga ikki tomondan ta'sir qiladi. Iqtisodiy siyosatda investitsiyalarni rag'batlantirish bilan birga samarali nazorat va qonuniy mexanizmlarni kuchaytirish orqali yashirin iqtisodiyot kamaytirilishi mumkin. Shuning uchun investitsiyalarni jalb qilish siyosati soliq tizimi, monitoring va qonun ustuvorligini mustahkamlash bilan uyg'un bo'lishi muhimdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Vaxobov A.V., Xojibakiev Sh.X., Mo'minov N.G. "Xorijiy investitsiyalar". O'quv qo'llanma.- T.: Moliya, 2010.-328 b.
2. Arslanbekov S.M. Xalqaro investitsiyalarni jalb qilish omillari Monografiya – TDTrU, 2023. 201-b.
3. Hassan Raza. "Shadow Economy and Its Impact on the Economy" (2017).
4. Karimov, I. "O'zbekiston iqtisodiyoti va yashirin iqtisodiyot" (2015).
5. OECD Report. "Measuring the Shadow Economy: A Global Perspective" (2016).
6. Akramovich N.A. The priority of using innovative technologies in the agricultural education system // Journal of Academic Research and Trends in Educational Sciences. - 2022. - T. 1. - №. 10. - С. 185- 191. [4] Хакимов О.М., Курбанов
7. X., Мухаммедов Ф. Реализация возможностей получения легких наполнителей на основе меньше пластиковых почв в нашей республике // Science and Education. - 2021. - Т. 2. - №. 5. - С. 176-181.